

Ігор Скочиляс

«ВОЛОДИМИРСЬКІ АТЕНИ» XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТ.: ВІД КАТЕДРАЛЬНОЇ ШКОЛИ ДО ЄПАРХІАЛЬНОЇ СЕМІНАРІЇ

Стаття присвячена аналізу найдавнішої збереженої програми семінарійного навчання в Україні – «*Regulae et leges ab alumnis Vladimiriensibus observandae*» 1715 року. Діяльність культурно-освітнього осередку у Володимирі-Волинському («Володимирських Атенах») протягом XVII–XVIII ст. відображає ширші тенденції в тогочасному розвитку Київської митрополії. Їхньою особливістю була поступова, однак незворотна конфесіоналізація богословської освіти як в Унійній, так і Православній церквах, що відбувалася в контексті «віднайдення» й «конструювання» русинами свого християнського етосу. Релігійна та, почасти, культурна програма Володимирської єпархіальної семінарії виразно вказує на інтенсивний процес формування в українсько-білоруських землях нової конфесійної моделі *Slavia Unita*. Ця модель була покликана легітимізувати ті культурні, соціальні й релігійні інновації в Київській унійній митрополії, які кодифікував Замоївський провінційний собор 1720 р. та які можна окреслити поняттям руське унійне оновлення (відродження). Запропонований у статті концепт може бути корисний для деконструкції «чорної легенди» минулого України доби Руїни, порівняльного аналізу соціокультурного розвитку «Унійної Руси-України» й Гетьманату (зокрема за часів Івана Мазепи) та зіставлення едукативної моделі Києво-Могилянської колегії й освітніх проєктів русинів-уніатів.

Парафіяльні та катедральна школи у Володимирі кінця XVI – першої половини XVII ст.

Перша відома з джерел школа у Володимирі з'явилася ще 1577 р. при церкві св. Іллі Пророка, в якій дітей навчали писати і читати дяки¹.

¹ Легенда говорить про церковну школу у Володимирі ще за княжих часів, однак документальних підтверджень цьому немає (Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. *Історія міста Володимира-Волинського від найдавніших часів до середини XX ст. (у світлі соціотопографії)*. Луцьк, 2004. С. 76–77).

У 1586 р., за владництва Теодозія (Лазовського), інша духовна школа постала при Успенському катедральному соборі. Кількома роками пізніше з ініціативи князя Костянтина Острозького, який заклав окрему освітню фундацію, навчальний заклад забезпечили двома професійними вчителями, що дало змогу місцевій молоді вивчати також руську граматику й грецьку мову². Єпископ Лазовський заповів для потреб школи одну «білу муровану ізбу» в єпископському замочку, а другу «ізбу» – для помешкання бакалаврам. Правда, невдовзі навчальний заклад довелося закрити через кадрові проблеми, однак традиції, започатковані ним, виявилися тривкими. Після проголошення Берестейського поєднання володимирський унійний владика Іпатій (Потій) у 1595–1597 рр. відновив навчальний заклад у місті, діставши королівський привілей про забезпечення його прибутками з посіlostей Спаського монастиря (правда, вже наступного року цю фундацію кир Іпатій передав Володимирському крилосові), а згодом – дотацією з владичих маєтків. Потій планував перетворити Володимирську школу на єпархіальну семінарію, запросивши для викладання там знаменитого грека Петра Аркудія, але реалізувати свій задум не зумів, і тут переважно навчали світські священники.

У 1609 р. митрополит Іпатій (Потій), опираючись на «Артикули» Берестейської унії 1595 р., що гарантували право русинів на свої школи з грецькою і церковнослов'янською мовами викладання, фундував при катедральному храмі у Володимирі єпархіальну школу (на території єпископського замочку) «гуманістичного» типу, а для утримання бакалавра та інші шкільні видатки виділив 2500 золотих (за іншими даними – 3500), десята частина яких у вигляді відсотка мала йти на утримання бакалавра (200 золотих [350 золотих]), «щоби діти мали науку», а 50 золотих – на ремонт та інші шкільні видатки³. Дещо пізніше владика Мороховський у своєму тестаменті 1631 р. виділив 600 золотих на потреби Володимирської школи, які після його смерті позичив Адам Кисіль, сплачуючи щорічно 8 % (48 золотих) на утримання шкільного бакалавра⁴.

² Яроцкий Я. В. *Ревизия Владимирской Базилианской школы в 1803 году* // Труды Общества исследователей Волини. Житомир, 1902. Вып. 1. С. 22.

³ Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. *Історія міста Володимира-Волинського...* С. 139–140; Левицкий О. *Ипатий Потей, киевский униатский митрополит* // Памятники русской старины в западных губерниях. Санкт-Петербург, 1885. Вып. 8: Холмская Русь. С. 371; Пекар А. *Ипатий Потій – провісник з'єдинення* // *Analecta Ordinis S. Basilii Magni* [далі – AOSBM]. Romae, 1996. Vol. XV. P. 183; Савич А. *Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI–XVIII в.* Київ, 1929. С. 239; Тимошенко Л. *Унійна діяльність Іпатія Потія на Волині (до 385-річчя з дня смерті і поховання у Володимирській соборі)* // *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь*. Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнар. конференції 20–23 січня 1998 року. Луцьк, 1998. С. 123; Bienkowski L. *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce* // *Kościół w Polsce / Pod red. J. Kłoczowskiego*. Krakow, 1969. S. 967; Wołyński [Gizycki J. M.]. *Bazylicanie we Włodzimierzu i Tryhórach*. Krakow, 1912. S. 3–6.

⁴ Тогочасна засвідчена копія заповіту Мороховського зберігається в: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України [далі – ІР НБУВ]. Ф. 231 (Почаївська лавра), спр. 24. Арк. 20–23. Див. також публікацію документа: *Архи*

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. школа мала характер русько-латинського навчального закладу, де поєднували викладання «визволених наук», церковнослов'янської мови та патристичної спадщини східних Отців Церкви. Королівським привілеєм передбачалося вивчення «всіх наук языком грецким, латинским, словенским, польским и руским»⁵. У 1616 р. наступний володимирський влади́ка – Йоаким (Мороховський, 1613–1632), вихованець грецької коле́гії св. Атанасія в Римі, – реформував школу на взірещь єзуїтських коле́гіумів. Спираючись на потенціал цієї школи, Мороховський заснував при Володимирській кате́дрі полемічно-видавничий осередок, один з небагатьох у тодішній Унійній Церкві (підготовлені тут богословсько-полемічні трактати друкувалися у Вільні й Замості). У той час школа діяла як катедральна, тут поступово почала домінувати латинська мова, а грецькій приділяли все менше уваги⁶. Ймовірно, навчальний заклад у цей період уже наближався до середнього рівня, тобто до статусу «гімназії». На таке припущення наштотвхують листи Йо́сифа (Рутського), написані до Рима у зв'язку з апробацією тестаменту одного з перших ректорів Володимирської школи – о. Федора (Мелешка). Близько 1620 р. цей «*gymnasiarcha Vlodimiriensis*» заповів для потреб школи богословську й філософську літературу, втім, святівітцівську. Рутський наполягав, аби його бібліотеку передали митрополичій семінарії, вказуючи на те, що у Володимирській школі навчали тільки до рівня граматики⁷. Як уточнював у своєму меморіалі до Конгрегації поширення віри у 1631 р. Йо́сиф (Велямин Рутський), Мелешко «*legavit bibliothecam refertam voluminibus sanctorum Patrum scholae*

Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов [далі – *Архив ЮЗР*]. Ч. 1, т. 6. Киев, 1883. С. 628 (док. № ССLIII); Довбищенко М. В. *Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст.* – Київ, 2001. С. 81, 86, 194–195 [= *Архів Української Церкви*. Т. 3]. Коментар: Wołyniak [Gizycki J. M.]. *Vazylianie we Włodzimierzu i Tryhórach...* S. 9.

⁵ Довбищенко М. В. *Документи до історії унії...* С. 43–44, 136; Яковенко Н. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України* / Вид. 2-е, перероблене та розширене. Київ, 2005. С. 297.

⁶ *Греко-католицька духовна семінарія у Львові. Матеріали і розвідки* / Зібрав Йо́сиф Сліпий. Львів, 1935. Ч. 1. С. 29; Савич А. А. *Западно-русские униатские школы XVII–XVIII вв.* // *Труды Белорусского государственного университета в Минске*. Минск, 1922, № 2–3. С. 155–183; Савич А. *Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI–XVIII в.* С. 240; Сенік С. *Берестейська унія і світське духовенство: наслідки унії у перших десятиліттях* // *Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті*. Матеріали Четвертих «Берестейських читань», Львів, Луцьк, Київ, 2–6 жовтня 1995 р. / Ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. Львів, 1997. С. 73 (інформація під час виступу в дискусії Ігоря Мицька); Шевченко Т. *Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст.* Львів, 2005. С. 155.

⁷ «*Distributio librorum, residuum autem pro schola Vlodimiriensi, quam ipse tum temporis regebat, libros ad grammaticam et scholas triviales pertinentes, dedi pro hac schola episcopo Vlodimiriensi, qui pro tempore erat. Reliquos qui erant theologici, philosophici etc. designavi pro futuro seminario Ruthenico*» (*Monumenta Ucrainae historica* / Collegit metropolita Andreas Septyckyj, edidit J. Slipuj. Vol. 9–10: 1075–1632. Romae, 1971. P. 793, 795, 857–858 (док. № 673–674, 736). Див. також: Довбищенко М. В. *Документи до історії унії...* С. 87).

Volodimiriensi, quibus libris cum non indigeat schola illa, in qua ultra grammaticam altiora non docentur»⁸.

Наступну реорганізацію Володимирської школи василіанські житія приписують владиці Йосифові (Мокосію Баковецькому, 1632–1655), який «воздвиг вільні мистецтва у Володимирській гімназії, ректором і доктором призначив туди Атанасія [Фурса], який, маючи гострий розум і багаті знання, запалив вихованців [Володимирської] Атени умінням дискутувати і розв'язувати всілякі Гордієві вузли»⁹. Цікаво, що православні в цей час (1633 р.) і собі заснували у Володимирі парафіяльну школу при церкві св. Параскеви на вул. Ковельській, де так само навчалися діти міщан і шляхти. У 1646 р. джерела занотовують якогось «бакаляра» при П'ятницькій школі, однак невдовзі даний освітній осередок, найвірогідніше, припинив своє існування¹⁰.

Про щоденне життя студентів у першій половині XVII ст., сповнене труднощів і пригод, свідчать дві судові справи. Перша з них стосується скарги тогочасного владики Мороховського і ректора «школы католицкое Володимерское», соборного диякона Федора Мелешкевича від 22 червня 1616 р. на Бартоша Соколовського, урядника православного шляхтича Олександра Загоровського. Як з'ясувалося, «в ден Марии Макгдалены рымского свята студентове школные ходили в поле адъ виркгатум, яко в ден святыи». Під час прогулянки на спудеїв у полі напав Соколовський зі своїми помічниками та побив і пограбував їх, нібито в помсту за систематичні грабунки студентами Островецького двору. Документ наводить перший відомий нам список учнів Володимирської школи, «такъ детей шляхетских, яко и местских»¹¹. Вдруге студенти «школь при церкве Насвятышоє Панъны Мирии [...] рускихъ» згадуються у протестації володимирських юдеїв від 15 травня 1640 р., які саме тоді конфліктували зі школярами, згодом на релігійному ґрунті¹².

Заснування єпархіальної семінарії у Володимирі

Як свідчать матеріали «інформаційного процесу» київського митрополита 1695 р., ідея відкриття у Володимирі єпархіальної семінарії

⁸ *Monumenta Ucrainae historica / Collegit metropolita Andreas Septyckyj, edidit J. Slipyj.* Vol. 9–10: 1075–1632. Romae, 1971. P. 793, 795, 857–858 (док. № 673–674, 736).

⁹ «Erectum tum pro artibus liberalibus Vladimiriæ gymnasium, Rectorem hunc Athanasium et Doctorem habere censuit, qui acer ingenio, profundus scientia, sagax conceptu belle discutere solvere et elucidere Minervæ Alumnis vel Gordios nodos novit» (Скрутень Й. *Життєписи василіян (Виймок з рукописного збірника митр. Льва Кишки) // Записки ЧСВВ.* Т. IV. Жовква 1932. Вип. 1–2. С. 234).

¹⁰ Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. *Історія міста Володимира-Волинського...* С. 142; Яроцкий Я. В. *Ревизия Владимирской Базилианской школы...* С. 23.

¹¹ Ян Тирон, Стефан Столмич, Венедикт Нециевич, Ярмош Ковалевич, Стефан Грибовицький, Миколай Воротицький, Макар Федорович та Севастьян Кислович (*Архив ЮЗР.* Ч. 1, т. 6. Киев, 1883. С. 446–448 [док. № CLXXIV]). Див. коментар: Довбищенко М. В. *Документи до історії унії...* С. 80, 145; Wołyniak [Gizycki J. M.]. *Bazylianie we Wołczmierzu i Tryhórach...* S. 9.

¹² Довбищенко М. В. *Документи до історії унії...* С. 43–44, 80, 261–262.

почала активно обговорюватися за владики Лева (Шлюбича За-ленського, 1678–1708). Саме він здійснив перші реальні кроки щодо фундації нового освітнього осередку власним коштом¹³. У 1692 р. Заленський звернувся до Конгрегації поширення віри з проханням посприяти у видачі папського бреве, яке санкціонувало б відкриття «шкіл у цьому місті для навчання молоді під проводом монахів василіан» та водночас забороняло б фундацію подібних інституцій (світських чи церковних) латинниками. Конгрегація на своєму засіданні 21 травня 1692 р. розглянула прохання Заленського, проте утрималася від остаточного рішення, передавши матеріали до Апостольської нунціатури у Варшаві¹⁴. Справа семінарії активізувалася зі вступом на володимирський престол Лева (Кишки). Згідно з його «Щоденником», цей освітній проект владики почав обговорювати з духовенством уже з кінця квітня 1711 р., запропонувавши винести його на форум найближчого єпархіального собору¹⁵, де, зокрема, належало вирішити проблему осідку навчального закладу та джерел його фінансування. Такий собор (відомий під назвою «*Synodus Dioeciesana Vladimiriensis*»)¹⁶ справді відбувся 13–15 жовтня 1715 р. в Успенському катедральному храмі Володимира, на якому й було засновано єпархіальну семінарію¹⁷. 10-та конституція собору, покликаючись на латинське право, виразно говорить про фундацію семінарії «при катедрі й школах Володимирських під управою оо. василіан»¹⁸.

Появу Володимирської семінарії треба аналізувати в ширшому контексті тогочасного стану богословської освіти в Унійній Церк-

¹³ Рункевич С. Г. *Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов.* — СПб., 1897. Т. 1: 1470–1700. С. 388–389.

¹⁴ «Il Vescovo di Vladimiria di rito rutheno unito, havendo erette le Scuole in quella citta per educare gioventu sotto la directione de Monaci Basiliani, supplica l'EE. VV. d'impetrargli un Breve col quale si prohibisca a qualunque Religioso d'altro Istituto, regolare, o secolare di rito latino, d'aprire altre scuole nella sudetta citta d'Vladimiria in pregiudio di quelle del Vescovo» (*Acta S. C. de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorusiae spectantia* / Ed. A. G. Welykyj. Romae, 1954. Vol. 2: 1667–1710. P. 260 [док. № 75]).

¹⁵ Excerptum ex «Actis Kiscianis» (14.III–30.IV.1711) // *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)* / Ed. A. G. Welykyj. Romae, 1981. — Vol. 5: 1711–1740. P. 67.

¹⁶ Детальніший розгляд постанов цього собору можна знайти в: Сकोциляс І. *Біля джерел замойського тріумфалізму: «Synodus Dioeciesana Vladimiriensis» 1715 року та його релігійна програма* // *Rocznik Instytutu Europy Srodkowo-Wschodniej.* Lublin, 2007. R. 5. S. 139–201; Його ж. *Релігія та культура Західної Волині на початку XVIII ст. За матеріалами Володимирського собору 1715 р.* Львів, 2008.

¹⁷ Досі датою фундації Володимирської семінарії помилково вважали 1719, 1720 чи 1728 рр. або ж, у кращому разі, приблизно датували її заснування часом «перед Замойським собором». (Див., зокрема: Ситкевич А. *Униатские кафедральные капитулы в XVIII веке* // *Христианское чтение.* 1904, № 9. С. 324; Яковенко Н. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України.* С. 495; Bienkowski L. *Organizacja Kościoła wschodniego...* S. 977, 1023; Kania J. *Unickie seminarium diecezjalne w Chelmie w latach 1759–1833.* Lublin, 1993. S. 60.)

¹⁸ Архив Санкт-Петербургского института истории РАН [далі — Архив СПбИИ]. Кол. 52 (Павла Доброхотова), оп. 1, ед. хр. 50. Л. 41 об.

ві¹⁹ та планів частини руського єпископату відкрити власні семінарії, адже впродовж XVII ст. більшість освітніх ініціатив уніятів зазнали невдачі²⁰. На початку XVIII ст. з'явилося декілька нових освітніх проектів. Зокрема у 1712–1715 рр. перемишльський владика Юрій (Винницький, 1700–1713) домагався в Римі дозволу на заснування духовної семінарії у Ярославі або Перемишлі, зібравши для цього 40 тис. золотих. Натомість у 1720 р. колегію оо. театинів у Львові було реорганізовано в міжєпархіальну русько-вірменську семінарію, для навчання в якій майбутніх священиків унійні єпископи виділили невеликі стипендії²¹.

«*Synodus Dioeciesana Vladimiriensis*» засвідчує, що семінарію було відкрито «заднім числом», без апробації зібранням духовенства, здогадно у середині – другій половині вересня 1715 р., тобто у традиційний для таких навчальних закладів час. Школу розмістили в самому центрі Володимира, поряд із Успенською катедрою, на території зведеного наприкінці XV ст. єпископського замочка²². Собор доручив її провадити оо. василіанам, що було загальноприйнятою практикою в тогочасній Київській митрополії й відповідало загальним освітнім тенденціям Католицької церкви²³. Першими адміністраторами й викладачами Володимирської семінарії були номіновані: о. ректор Патритій (Більський), офіціал Володимирського крилосу; префект о. Діонісій (Чорнолуцький) та «професор синтак-

¹⁹ Огляд стану освіти в з'єднаній з Римом Київській митрополії ранньомодерного періоду також запропонував: Walczak W. *O wykształceniu duchowieństwa unickiego w Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku // Nad społeczeństwem staropolskim*. Białystok, 2007. Т. 1: *Kultura – Instytucje – Gospodarka w XVI–XVIII stuleciu* / Pod red. K. Łopateckiego i W. Walczaka. S. 483–491.

²⁰ Ці заходи обговорюються у: Головацький Р. *Митрополіча семінарія Рутського // AOSBM. Romae*, 1960. Vol. 9. Fasc. 3–4. P. 387–391; *Греко-католицька духовна семінарія у Львові. Матеріяли і розвідки* / Зібрав Йосиф Сліпий. Львів, 1935. Ч. 1. С. 29; Bienkowski L. *Organizacja Kościoła wschodniego...* S. 974; Pidtypczak-Majerowicz M. *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*. Warszawa–Wrocław, 1986. S. 30; Szegda M. *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV Welamina Ruckiego 1613–1637*. Warszawa, 1967. S. 202–208. Про безуспішні спроби Римської Апостольської столиці в 20–50-х рр. XVII ст. заснувати на руських теренах загальноєпархіальну унійну семінарію йдеться в: Плохий С. Н. *Папство и Украина. Политика Римской курии на украинских землях в XVI–XVII вв.* Киев, 1989. С. 121–125.

²¹ Bienkowski L. *Organizacja Kościoła wschodniego...* S. 974.

²² У другій чверті XVII ст. замочок розбудував владика Йосиф (Мокосій Баковецький). Обнесений міцною кам'яною стіною, замочок, незважаючи на неодноразові руйнування, реконструкції й пожежі (зокрема 1683 і 1715 рр.), використовувався як резиденція володимирських пастирів (наприкінці 1750-х рр. Пилип-Феліціан (Володкович) звів тут двоповерхові кам'яні єпископські палати з домовою церквою), а також як осідок унійної консисторії, духовного суду та крилосу (капітули) часів Речі Посполитої (Ісаєвич Я. Д., Мартинюк А. І. *Володимир-Волинський. Історико-краєзнавчий нарис*. Львів, 1983. С. 30; М. Кучинко, Г. Охріменко, В. Петрович. *Історія міста...* С. 103–105, 113, 129–130).

²³ Згідно з декретами Тридентського собору, в Римо-Католицькій Церкві студентами єпархіальних семінарій опікувалися єзуїти (Шевченко Т. *Єзуїтське шкільництво...* С. 47; Kania J. *Unickie seminarium diecezjalne...* S. 93, 101). Див. також: Liberali G. *Le origini del seminario diocesano*. Treviso, 1971; Piechnik L. *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII wieku*. Krakow, 2001.

сису» о. Методій (Цилінкс)²⁴. У 1727–1728 рр. ректором школи (а, ймовірно, також і семінарії) значиться володимирський офіціал о. Спиридон Яхимович. В одному випадку джерела фіксують посаду віце-ректора, яку 1728 р. обіймав василіанин о. Пилип-Феліціан (Володкович, †1778), майбутній київський митрополит (з 1762 р.)²⁵. Навіть побіжний огляд переліку адміністраторів і викладачів семінарії та колегії дозволяє зауважити, що більшість із них були непересічними особистостями, з високим освітнім рівнем і широким інтелектуальним кругозором. Вони були здатні привносити у життя семінарійної спільноти нові культурні категорії, універсальні християнські цінності, глибокі знання посттриденського богослов'я й праць античних авторів, а також суто латинські освітні практики.

Інституційною базою єпархіальної семінарії була вже діюча у Володимирі василіанська колегія (інші її назви – «академія», «гімназія», «школа»). Як і решта василіанських публічних шкіл, вона відіграла важливу роль у розвитку богословської освіти в Київській унійній митрополії²⁶, а також зробила значний внесок у тогочасну руську (українсько-білоруську) культуру, особливо у XVIII ст.²⁷ Володимирська колегія виводить свій початок приблизно від 1675 р., коли єпископ Венедикт (Корсак Глинський, 1667–1678) реформував відому ще з кінця XVI ст. єпархіальну школу при Успенському соборі в середній навчальний заклад (з 3 або 4 класами) публічного типу. З цією метою Глинський запросив до Володимира оо. василіан, які фундували в місті монастир Св. Йосафата (Різдва Богородиці). Єпископ Венедикт пожертвував на розвиток Володимирського колегіуму 8400 золотих, а його наступник Лев (Шлюбич Заленський, 1678–1708) – ще 10 тис. золотих²⁸. Невдовзі колегія перетворилася на

²⁴ Архів СПБІИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50. Л. 39–43.

²⁵ Архів СПБІИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 207. Л. 15, 16; *Epistolae metropolitanarum kioviensium catholicorum: Leonis Kiska, Athanasii Szeptyckij, Floriani Hrebnyckij 1714–1762* / Ed. A. G. Welykij. Romae, 1959 [далі – *Epistolae Kiska, Szeptyckij, Hrebnyckij*]. P. 149–150 (док. № 113).

²⁶ Див. оцінку релігійної та культурної заангажованості василіан у внутрішнє життя Руської Церкви: Патріло І. *Вклад Василіанського чину в життя з'єднаної Київської митрополії (1617–1839)* // *Belarus, Lithuania, Polonia, Ukraine. International Conference, Rome, 28 April – 6 May 1990. Lublin–Roma, 1994*. С. 282–289; Narasym I. *Geneza i rola monastycyzmu bazylianskiego w historii Cerkwi Greckokatolickiej od XVI do XX wieku* // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* [далі – WZU]. Warszawa, 1997. Т. 4–5. С. 225–239; Nowicka-Jezowa A. *Udział bazylianów w kształtowaniu kultury chrześcijańskiej na wschodnich Kresach Rzeczypospolitej* // *Ibidem*. S. 240–251.

²⁷ За влучним висловом професора Ярослава Ісаєвича, ця культура передбачала «співіснування і взаємодію залишків середньовічної спадщини (візантійсько-слов'янської і західної неосхоластики) й барокової освіченості (яка зберегла чимало від ренесансу), врешті появу передпросвітницької ідеології та просвітництва» (Ісаєвич Я. *Основи релігійного життя і культури на Україні (до кінця XVIII ст.)* // *Belarus, Lithuania, Polonia, Ukraine...* С. 171). Його перу також належить новаторська стаття на цю ж тему: Ісаєвич Я. *До характеристики культури доби Бароко: василіанські освітні осередки* // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Ільницького. Львів, 2004. Т. 12. С. 195–206.

²⁸ Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. *Історія міста...* С. 140–141.

одну з багатьох процвітаючих василіанських шкіл, які у XVII–XVIII ст. густою мережею покрили руські землі Речі Посполитої²⁹. Заленському вдалося закласти тривкий фундамент під колегію, забезпечивши її матеріально та залучивши до викладання у ній найкращі педагогічні кадри Василіанського чину. Отець Іван Олешевський (Ольшевський), автор житія Заленського, дуже високо оцінював освітні ініціативи владики Лева: «Jego staraniem szkoły łacinskie we Włodzimierzu słynęły, у nasi zakonnicy professorami zostawali, ucząc od mniejszych szkół aż do retoryki, у философія tradując»³⁰.

Організаційні засади та навчальна програма семінарії

Внутрішнє життя Володимирської семінарії визначав затверджений собором 1715 р. устав – «Regulae et leges ab alumnis Vladimiriensibus observandae», перша відома програма духовних закладів цього типу в Унійній церкві. «Regulae» склалися з 12 ретельно розроблених правил, яких «алюмни» мали суворо дотримуватись, вивчивши їх напам'ять³¹. Цей регулямін визначав: 1) вимоги до кандидатів у семінарію; 2) духовні, конфесійні та матеріальні засади навчання кліриків; 3) розклад шкільного року та зміст навчальної програми; 4) обов'язки ректора, префекта, «професорів» і шкільного старости («ревнителя»); 5) прерогативи володимирського єпископа щодо семінарії; 6) літургійний цикл, а також засади духовного життя та молитовні практики кліриків; 7) щоденний розклад занять і відпочинку семінаристів; 8) організацію контролю за їх навчанням і побутом. У разі систематичного порушення учнями цих правил ректор

²⁹ Ваврик М. М. *Нарис розвитку і стану Василіанського чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка*. Рим, 1979. С. 15, 20, 99, 208; Яроцкий Я. В. *Ревизия Владимирской базилианской школы...* С. 23; Bienkowski L. *Organizacja Kościoła wschodniego...* S. 1017; Wołyniak [Gizycki J. M.]. *Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhorach...* S. 13–14. Напередодні своєї смерті митрополит Лев (Шлюбич Заленський) записав колегії 12 тис. золотих, однак невдовзі ця дотація в умовах розрухи часів Північної війни була втрачена. Його наступник Лев (Кишка) також пожертвував василіанській школі значну суму – 10 тис. золотих (Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324. Л. 19. Див. також: М. Кучинко, Г. Охріменко, В. Петрович. *Історія міста...* С. 140–141). Діяльність та навчальну програму василіанських шкіл вивчали: *Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie...*; Wawryk M. *De studiis philosophico-theologicis in Provincia Rutheno-Ucraina Ordinis Basiliani s. XVII eorumque Houses (XVII–XVIII)* // AOSBM. 1974, vol. 7. P. 85–113; Wojnar M. M. *Basilian Scholars and Publishing Houses (XVII–XVIII)* // AOSBM. 1974, vol. 9. P. 64–94; ejusd. *Basilian Seminaries, Colleges and Schools (XVII–XVIII)* // Ibid. P. 48–63. Марія Підлипчак-Маєрович помилково вважала, що «після 1670 р.» Володимирська школа була заснована, а не реформована. Дослідниця також неслухно пише, що «stanowiła ona próbę przewyciężenia XVII-wiecznego marazmu, raliującogo w szkolnictwie Rzeczypospolitej» (див.: *Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie...* S. 33, 36).

³⁰ Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 324. Л. 17; Савич А. *Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI–XVIII в.* С. 258–259.

³¹ Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50. Л. 46 об.–48. Для прикладу, Полоцька архієпархія підготувала устав для своєї семінарії в 1774 р., а перші регулямини Холмської семінарії (не рахуючи фундаційного акта 1771 р.) датуються 1818, 1824 і 1832 рр. (Kania J. *Unickie seminarium diecezjalne...* S. 175, 178–179).

мав право виключити їх із семінарії. Устав був зорієнтований насамперед на дисциплінування студентів, уніфікацію організаційної структури семінарії та конфесіоналізацію навчального процесу і, ширше, всієї унійної системи освіти³².

Згідно з «Регулами» 1715 р. до Володимирської семінарії приймали хлопців, яким виповнилося 16 років. Цей віковий ценз було встановлено для того, аби після закінчення студій «алюмни» не мали канонічних перешкод для отримання єрейських свячень і номінації на той чи той церковний уряд. До кандидатів ставилися (принаймні, теоретично) високі духовні та моральні вимоги: бути «належно скромними у звичаях і вчинках, у ході, їжі й одязі» (правило 7), слухняними, спокійної вдачі, походити з «гідної родини» (йшлося передовсім про священничий стан, правило 1). Майбутні клірики попередньо повинні були отримати бодай початкову освіту в «латинських школах» чи хоча б уміти читати і писати по-руськи та по-польськи. Для порівняння, у другій половині XVIII ст. в Холмській унійній семінарії допускався прийом підлітків віком від 12 років (як це і передбачав Тридентський собор), а підставою для зарахування на навчання були результати 6-тижневих курсів при єпископській катедри. Від потенційних семінаристів, за замойськими правилами 1720 р., вимагалось знання Господньої молитви, Ангельського привітання, Апостольського символу віри, Божих і церковних правил та основ катехизму³³. Натомість проект заснування Полоцької єпархіальної семінарії 1774 р. передбачав такий відбір кандидатів, коли з двох осіб «rownego talentu [...] uboższego majątku akceptowanym być musi»³⁴.

Аби запобігти подальшим непорозумінням і мати певність у духовному покликанні кандидатів та їхніх розумових здібностях, уже під час вступу семінаристів зобов'язували присягнути на «готовність служити Володимирській єпархії». Через півроку після початку навчання студенти проходили 8-денні реколекції та склали ректорові клятву бути відданими своєму священничому покликанню, «не змінювати грецького обряду і не переходити на римський», не залишати до завершення студій стін семінарії та не спокушуватися перс-

³² Цікавими у порівняльному аспекті є організаційні засади діяльності Кам'янецької єпархіальної семінарії на Поділлі, затверджені собором духовенства у вересні 1793 р. (див.: *Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть* / Упоряд. та істор. нарис І. Скочиляса. Львів, 2006. С. 354–359).

³³ Kania J. *Unickie seminarium diecezjalne...* S. 91–92, 108, 156–157.

³⁴ Оригінал цього едукативного проекту, ухваленого собором Полоцької архієпархії в Струні 23 червня 1774 р., зберігається в: Російский государственный исторический архив (Санкт-Петербург) [далі – РГИА]. Ф. 823 (Канцелярия митрополитов греко-униатских церквей в России), оп. 2, ед. хр. 2127. Л. 3–5 об. Там само відклалися й тогочасні польськомовна (л. 7–10) та російськомовна (л. 1–2) копії проекту. Виклад його змісту наведено у: Рункевич С. Г. *Описание документов...* СПб., 1907. Т. 2. С. 307–310 (№ 2127). Латиномовна версія документа опублікована в: *Epistolae Jasonis Junosza Smogorzewskij, metropolitae kioviensis catholici (1780–1788)* / Ed. A. G. Welykyj. Romae, 1965. P. 123–130 (док. № 50).

пективами вступу до Василіанського чину. Відповідно до 4-го правила «Регулів», ректор повинен був завчасно повідомити правлячого архієрея про завершення кліриком навчання, щоб владики міг, згідно зі «статусом і доктриною» питомця, підготувати майбутнього єрея до свячень і вибрати для нього відповідне духовне служіння. Тим же учням, які виявляли особливі здібності та були готові продовжувати навчання у «вищих школах», давали додаткові навантаження – «відправляти екзорти» та під час недільних богослужінь навчати у церкві вірних катехизму в присутності ректора семінарії тощо (6-те правило)³⁵. Семінарійні приписи відображали тогочасні еклезіальні реалії Київської митрополії, коли статистика переходів на латинство навіть із середовища кліру загрозливо зростала, а василіани контролювали найважливіші церковні інституції. Тому не позбавленими слухності є міркування православного історика Стефана Недельського, який уважав, що Володимирська семінарія фондувалася Кишкою як протизвага василіанському домінуванню в тогочасному унійному шкільництві³⁶.

Приписи 3-го, 5-го, 8-го та 11-го правил «Регулів» засвідчують доволі суворий щоденний розпорядок, що ґрунтувався на певній циклічності й своєрідному ексклюзивізмі шкільних практик. Протягом усього тижня, окрім четверга і неділі, учні вставали о 4 год. ранку, після півгодинних медитацій та самопідготовки вони разом зі світськими студентами перед 6 год. вже сиділи на уроках, які тривали до 10 години. Після занять семінаристи йшли до Успенської катедри на Службу Богу, а через годину розпочинався обід. У пообідню пору ректор або ж один із професорів провадив з кліриками духовні бесіди, далі спудеям дозволявся короткий відпочинок. З 13 до 16 год., «за другим дзвоном, аби [семінаристи] не мали нагоди до сваволі зі світськими студентами», шкільні уроки продовжувалися. Навчальний день закінчувався виконанням домашніх завдань або інших «служінь». Увечері «алюмни» практикували різноманітні духовні вправи, а о 20 год., «без перешкоди один одному і порушення звичайного спокою», мали йти спати. Дещо відмінним був розклад життя семінаристів у четвер й особливо у неділю, однак назагал він не змінював усталеного щоденного ритму. Зокрема в ці дні, переважно пополудні, спудеям пропонувався «відпочинок з виходом у поле до 16 год.». У неділю ж студенти вставали на годину раніше, аби встигнути відбутися всю Утреню та святкову Літургію, вислухати довгу недільну проповідь, а також прийти на традиційні шкільні зібрання («congregacyi»). Так само у святковий день передбачалися заняття з катехизму й богословські диспути («controversyi»)³⁷. Подіб-

³⁵ Архів СПбІИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50. Л. 46 об.–47.

³⁶ Недельській С. *Уніатський митрополит Лев Кишка и его значение в истории унии*. Вильна, 1893. С. 261.

³⁷ Архів СПбІИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50. Л. 46 об.–47 об.

ні приписи щодо внутрішнього розпорядку діяли і в інших навчальних закладах Унійної церкви³⁸.

Основою духовного життя семінаристів були аскетичні практики (реколекції, пости, приватні молитви тощо), відвідування богослужінь, участь у літургійних святах, прощах. 3-тє правило «Регулів» передбачало спільнотну присутність студентів після літніх канікул на 8-денних «медитаціях» (духовних вправах). З прикладу Уманської василіанської школи 1770-х рр. відомо, що учні отримували повний відпуст за участь у празниках марійного циклу³⁹. Семінаристи разом зі студентами Володимирської колегії були зобов'язані щодня відвідувати Службу Божу, аби «призвичаїтися до прийняття Св. Тайн і заохочувати до такої ж ревності [інших] християн». Кілька разів на день вони також брали участь у «відновах» та інших релігійних практиках, ввечері складали іспит сумління, відмовляли літанії до Пресвятої Богородиці та молитви в наміренні. У богородичні й господні свята, а також у першу неділю кожного місяця клірики сповідалися і причащалися (правило 5). Під час трапези (обіду і вечері) «алюмни» по черзі читали «духовну лекцію» — спочатку один уступ зі Святого Письма, а потім житіє того святого, почитання якого припадало на цей день⁴⁰.

За своєю структурою та змістом «Регули» Володимирської семінарії, без сумніву, наслідували єзуїтську систему освіти, взоруючись на «Ratio studiorum» (йдеться про використання суто латинської едукативної моделі, яка в той час спиралася не тільки на богослов'я Томи Аквінського, а й на теологічні концепції неосхоластики). На єзуїтські взірці виразно покликаються, наприклад, правила Полоцької семінарії 1774 р., укладені на основі «Regul» Віленської папської академії («alumnatu») та Краславського («Kraslawskiego») колегіуму⁴¹. Водночас дискусійним залишається питання про те, чи черпала програма «Володимирських шкіл» свій педагогічний досвід з іншого, руського джерела. Маю на увазі освітні здобутки Києво-Могилянської академії та православних колегіумів Лівобережної України, а також братських шкіл попереднього періоду. Між цими та унійними (передовсім василіанськими) закладами підтримували-

³⁸ Згідно з розкладом Холмської духовної семінарії на 1821/22 навчальний рік, студенти мали вставати о 5 год., далі протягом години відбувати вранішні молитви, а з 7 год. брати участь у Св. Літургії. Після цього семінаристи снідали і йшли на уроки. Під час обіду о 12 год. дня хтось зі студентів читав житія святих, оповіді з церковної історії чи правила вселенських і провінційних соборів. Після вечері о 19 год. семінаристи молилися, складали іспит сумління та брали участь у т. зв. духовних конференціях свого ректора. Заняття у семінарії зазвичай тривали з 8–10 год. ранку до 14–16 год. пополудні. У середу студенти вчилися тільки до обіду, а в суботу додатково студіювали латину й свою рідну мову. Самостійно вони займалися з перервами чотири рази на день, проте на відпочинок відводилося загалом мало часу — обов'язкова прогулянка передбачалася тільки в середу й суботу о 14–16 год. (Kania J. *Unickie seminarium diecezjalne...* S. 200–201).

³⁹ Kania J. *Unickie seminarium diecezjalne...* S. 188.

⁴⁰ Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50. Л. 46 об.—47 об.

⁴¹ РГИА. Ф. 823, оп. 2, ед. хр. 2127. Л. 3 об.

ся неформальні контакти, й конфесійні бар'єри тут не завжди були визначальними⁴².

Навчальна програма Володимирської семінарії, крім «побирання латинських наук», орієнтувалася на ґрунтовне засвоєння літургійної й, ширше, духовної спадщини київського християнства в його новому русько-католицькому прочитанні. «Регули» особливо наголошували на участі учнів у «руських богослужіннях», обов'язкові щонеділі та у свята прислужувати «в комжах» священникам при головному вівтарі під час Утрені, Вечірні і Св. Літургії. Згідно з 9-м правилом студенти відмовляли Церковне Правило (сукупність богослужінь добового циклу) – 9-й Час, Вечірню, Повечер'я, Утреню, 1-й, 3-й і 6-й Час. Чимало уваги правила семінарії (зокрема 6-те) приділяють літургійному співові, вимагаючи від кліриків глибокого знання Ірмологіону (для цього в щоденному розкладі їм виділялося півгодини)⁴³. Співана Служба Божа для етосу Східної церкви символізує воскресний і спільнотний характер візантійської Літургії, що є «реактуалізацією великих і радісних подій Божого спасіння»⁴⁴. Задіяність студентів у літургійних і молитовних практиках передбачала володіння церковнослов'янською мовою. На окремих заняттях і почасти в побуті вживалася також і тогочасна розмовна руська мова, яка ще у 1620-х рр. домінувала в навчальній програмі Новгородської єпархіальної школи⁴⁵. Проте цілком очевидно, що вже на початку XVIII ст. сфера її застосування в унійному шкільництві суттєво знизилася.

11-те правило «Регулів» передбачало, що мовою спілкування між студентами, а також мовою викладання буде латина, яку у Володимирській семінарії рекомендувалося опрацьовувати за граматику Емануїла Альвара (в Україні популярним було видання *«Alwar Iwowsko powu»* 1674 р.). Причому викладачі вимагали від учнів розмовляти латиною не тільки під час лекцій, а й у побуті, щоб створити

⁴² Програма Могилянського колеґіуму вже з останньої третини XVII ст. охоплювала повний курс богослов'я і фактично до найменших дрібниць наслідувала єзуїтські й почасти протестантські едукативні взірці, включно з розпорядком навчального дня, вибором навчальних дисциплін і літератури та системою заохочення учнів (Яковенко Н. *Нарис історії...* С. 294). Див. також: Ісаєвич Я. Д. *Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст.* Київ, 1972. С. 58, 70–73; Посохова А. Ю. *Харківський колеґіум (XVIII – перша половина XIX ст.)*. Харків, 1999. У цьому плані потребує додаткового обговорення теза Марії Підліпчак-Маєрович, яка вважає, що «василіянські школи [...] значно віддалялися від програм православних шкіл» (*Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie...* S. 30).

⁴³ Видова та структурна характеристика цієї богослужбової книги розглянута в ґрунтовному дослідженні: Ясиновський Ю. *Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–18 століть. Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження*. Львів, 1996.

⁴⁴ Галадза П. *Літургичне питання і розвиток богослужень напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII ст. // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви у XVII столітті*. Матеріали Четвертих «Берестейських читань», Львів, Луцьк, Київ, 2–6 жовтня 1995 р. / Ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. Львів, 1997. С. 14, 35.

⁴⁵ Див.: Підручний П. *Початки Василіянського чину і Берестейська унія // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви...* С. 94.

необхідне мовне середовище для засвоєння знань. Латиною також читали курси поетики, риторики, філософії та богослов'я, нею й диспутували. З інших навчальних підручників собор згадує «книги Синоніма, Звариуша та інших духовних», які наказувалося «не кидати, не дерти, належно зберігати»⁴⁶. Очевидно, йдеться про працю «*Disputationes metaphysicae*» іспанського єзуїта Франсиска Суареса, відомого інтерпретатора Аристотеля, одного з найблискупіших представників філософської течії суарезіанства⁴⁷. Щодо методів навчання, то семінарійні правила згадують практику шовівторка і щочетверга спільно обговорювати домашні вправи, «за шкільним звичаєм водночас висувати сумніви, ставити запитання і вирішувати завдання»⁴⁸.

Собор 1715 р. також забезпечив матеріальні підстави діяльності Володимирської семінарії. Єпископ Лев (Кишка) особисто задекларував зі своїх столових маєтків 400 польських золотих на її фундацію. Решту ж суми, необхідної для утримання закладу, учасники собору погодилися зібрати зі складок парафіяльного духовенства вже на найближчих протопресвітерських соборчиках. З цією метою собор запровадив «семінарійний» податок. Для його справедливого розподілу було укладено спеціальний реєстр, за яким кожен парох (залежно від величини і заможності свого бенефіцію) зобов'язувався сплачувати пересічно 2–3 золотих, а намісники (декани) – зазвичай 8–10 золотих. Усього ж передбачалося отримати 647 золотих «семінарійного» податку, а загальна сума дотації Володимирської школи мала становити 1047 золотих⁴⁹.

Через два роки київський митрополит «*na wieczne czasy*» заповів суму в 1500 польських золотих «*na seminarium Włodzimierskie, w którym albo synowie kapłanscy do stanu kapłańskiego gornący się, albo alterius candidationis, iednak do kapłaństwa aspiruiący, w chwale Bożey naukach świeczeni bioga*»⁵⁰. Окрім того, він записав на утримання школи 90 тис. золотих, забезпечених на маєтках Менежичі та Маркостав⁵¹. Незадовго до смерті, 8 квітня 1728 р., Кишка зробив нову щедрю фундацію на єпархіальну семінарію, виділивши для її утримання маєтність Онуфріївщина на острові р. Луга в околицях Володимира, що раніше належала храмові св. Онуфрія Пустельника. Всі

⁴⁶ Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50. Л. 47–47 об. Див. також: Ісаєвич Я. *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*. Львів, 2002. С. 327; *Історія української культури: У 5 т.* Київ, 2003. Т. 3: *Українська культура другої половини XVII–XVIII ст.* С. 515; Шевченко Т. *Єзуїтське шкільництво...* С. 57; *Pidlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie...* S. 37–38.

⁴⁷ Шевченко Т. *Єзуїтське шкільництво...* С. 67, 156–158.

⁴⁸ Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50. Л. 47 об.

⁴⁹ Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 50. Л. 41 об., 46.

⁵⁰ ІР НБУВ. Ф. 231, спр. 24. Арк. 17–18 (оригінал фундаційної грамоти Кишки).

⁵¹ Недельский С. *Униатский митрополит...* С. 239–240, 262; Bienkowski L. *Organizacja Kościoła wschodniego...* S. 977.

прибутки з цього бенефіцію митрополит передавав у розпорядження школи, однак із тим застереженням, аби місцева унійна парафія була переведена в сусіднє с. Шистів, а в самій церкві (каплиці) щороку в день св. Онуфрія відбувалося богослужіння⁵². Єпархіальна семінарія також користувалася із забезпечень Володимирської василіанської колегії, яка організаційно становила з нею певну спільність, маючи майже однакову навчальну програму, хоча і з різним складом студентів. Як відомо, на початку XVIII ст. колегії належали села Кадильниця і Котівка та «jurisdyka collegiaska Oranszczyzna». На території єпископського замочка, поблизу Успенської катедри, було зведено цілий навчальний комплекс, включно з господарськими будовами⁵³.

Завдяки майстерному василіанському прововоді, належному матеріальному забезпеченню та особистому заангажуванню митрополита в єпархіальній семінарії упродовж 1715–1728 рр. спромоглися щороку здобувати богословську освіту щонайменше шість кліриків з Володимирського владичтва, а також два кандидати з Холмської єпархії, яких фінансував їхній ординарій. Високий рівень навчання у «Володимирських школах» опосередковано доводить практика вітальних промов та декілька збережених панегіриків⁵⁴, складених у різний час її учнями. Знаємо, наприклад, що «studiosi Vladimirienses» 23 березня 1711 р. публічно грагулювали нового єпископа Лева (Кишку) під час його урочистого в'їзду до Успенської катедри⁵⁵. Вже в перші роки своєї діяльності семінарія привернула увагу як духовних, так і світських кіл. На важливості «Володимирських шкіл» для реформування парафіяльного кліру, котрому «якнайбільше потрібними є науки», аби «в душпастирстві спільно трудитися», акцентували отці Замоїського собору 1720 р., які одноставно підтримали освітні ініціативи митрополита Лева⁵⁶. У цей період навчальний

⁵² «Ut tam pro praesenti, quam et futuro tempore fruatur quam optima commoditate, induxi in animum cespitem seu potiri insulam prope Vlodimiriam, ad praesens Onofriusczyzna nuncupati, circumductam aqua fluvii Lug dicti, in qua quidem insula Onofriusczyzna nuncupata etiam Ecclesia Ruthena sub titulo S. Onophrii alias Capella existerat, cum omnibus eius loci circumferentiis, prout ipsa in se est arboribus obsylvata, in rem eiusdem suprarecensiti seminarii applicare, prout praesenti recognitione benevole applico, et in actualem liberam, pacificamque possessionem [...] Patris Spirydionis Jachimowicz, Officialis et Rectoris Vlodimirien., et totius Collegii Vladimiriensis. Ordinis Divi Basilii Magni et eius succedaneorum pro seminario permitto et trado» // *Epistolae Kiska, Szeptyckij, Hrebnyckij*. P. 148–149 (док. № 113).

⁵³ Архив СПбИИ. Кол. 52, оп. 1, ед. хр. 207. Л. 15 об.–16 (згадка «o spizarnie collegiackiey»); Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 6762. S. 34–36. Див. також запис у «Щоденнику» Кишки про розгляд ним цієї справи 31 березня 1711 р.: Excerptum ex «Actis Kiscianis»... P. 28.

⁵⁴ Огляд друкованих на території сучасної України панегіриків подає: Ісаєвич Я. *Українське книгодання*... С. 341–342.

⁵⁵ Excerptum ex «Actis Kiscianis»... P. 18.

⁵⁶ *Synodus provincialis ruthenorum habita in civitate Zamosciae Anno MDCCXX Sanctissimo Domino Nostro Benedicto PP. XIII dicata*. Romae, 1724. P. 117–118. Коментарі: Недельський С. *Унійській митрополит*... С. 239–240, 262; Bienkowski L. *Organizacja Kościoła wschodniego*... S. 977.

осередок у Володимирі вважався одним із найкращих у Київській унійній митрополії, його діяльність ставив у приклад для наслідування руській єрархії Римський Апостольський престол⁵⁷. Цікаво, що на одному із засідань Конгрегації поширення віри у 1728 р. з-поміж василіанських монастирів Литовської провінції кардинали виокремили Володимирський саме тому, що патроновані ним школи давали освіту також мирянам⁵⁸.

Незважаючи на незаперечні успіхи в реалізації цього амбітного проекту модернізації богословської освіти кліру, невдовзі після смерті Лева (Кишки) Володимирська єпархіальна семінарія припинила своє існування (це сталося, вірогідно, між 1728 і 1730 рр.), а її майно перейшло до місцевої василіанської колегії. Несподіване закриття навчального закладу віддзеркалює персоніфікований підхід до більшості освітніх ініціатив та їхню залежність від харизми місцевих пастирів. З другого боку, очевидною є обмеженість інтелектуальних, матеріальних та організаційних ресурсів і відсутність належної координації зусиль між тогочасною духовною елітою українсько-білоруської Унійної Церкви⁵⁹.

Заснування та короткотривала діяльність Володимирської єпархіальної семінарії засвідчує виразну конфесіоналізацію богословської освіти Унійної Церкви, яка була складовою стратегії «віднайдення» християнського етосу уніатів. Водночас затверджений жовтневим собором 1715 р. статут «*Regulae et leges ab alumnis Vladimiriensibus observandae*» (що є найдавнішою збереженою програмою семінарійного навчання в Україні) відображає ширші тенденції в розвитку Київської унійної митрополії напередодні скликання провінційного собору в Замості 1720 р. У цей період відбувалося інтенсивне фор-

⁵⁷ Див. нотатку в донесенні руських єрархів до Конгрегації поширення віри про стан Київської митрополії після Замойського собору: «Porro aplicanda provinciae novae Poloniae monasteria haec sunt: in dioecesi Vladimiriensi Collegium Vladimiriense, sumptibus Episcoporum Vladimiriensium et erectum, et datum, una cum scholis, et seminario» // *Epistolae Kiska, Szeptyckij, Hrebnyckij*. P. 89 (док. № 26).

⁵⁸ «La Congragazione di Lituania non ha mai mandato soggetti ai Monasteri, che ora si prendono, di modo che nel Collegio di Vladimiria si vestivano secolari per lo più incapaci» (*Congregationes particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielorussiae spectantes* / Ed. A. G. Welykij, E. Kaminskyj. Romae, 1956. Vol. 1: 1622–1728. P. 260 [док. № 75]). Див. також згадку про «Collegium Vladimiriense» у матеріалах Дубнівської василіанської капітули 1728 р., надісланих наступного року до Рима: *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielorussiae* / Ed. A. G. Welykij. Romae 1962. Vol. 2: 1700–1740. P. 233 (док. № 730).

⁵⁹ Відкритим залишається питання про те, наскільки «продуктивною» була діяльність семінарії, зокрема яке число студентів у ній навчалось протягом 1715–1728 рр. і скільки з них отримало призначення на парафіяльні бенедикції чи інші церковні уряди. Припускаю, часткову відповідь на це можуть дати матеріали генеральної візитації Берестейського крилосу-офіціалату 1725–1727 рр. (зберігаються в: Archiwum Panstwowe w Lublinie. Chelmski Konsystorz Grekokatolicki. Sygn. 101).

мулювання й кодифікація нової релігійної програми *Slavia Unita*. Вона відображала ті культурні, соціальні й релігійні процеси, які точилися протягом другої половини XVII – початку XVIII ст. на українсько-білоруських теренах і які можна окреслити поняттям *руське унійне відродження*. Даний концепт, на мою думку, може бути корисним для деконструкції «чорної легенди» минулого України доби Руїни, порівняльного аналізу соціокультурного розвитку «Унійної Русі-України» й Гетьманату (зокрема за часів Івана Мазепи) та зіставлення едукативної моделі Києво-Могилянської колегії й освітніх проектів уніатів.

ДОДАТОК

«Правила» Володимирської єпархіальної семінарії 1715 року

Regulae et legae ab alumnis Vladimiriensibus observandae

1mo. Do seminarium Włodzimierskiego mają być przyjmowani tacy, którzyby mieli lat szesnaście, aby po wyściu z nauk mogli być ordynowani na kapłaństwo, nie krnąbrni, posłuszni, spokojni, z uczciwych urodzeni rodziców, a ile można kapłańscy synowie, jeżeli nie mający w łacińskim języku początki, przynamniej czytając y pisząc należycie po rusku y polsku umiejący, w rozumie y pamięci nie tępi, indolis bonae, a mający dobrą y nieprzymuszoną wolą w stanie kapłańskim służyć dyecezyey Włodzimierskiey, ani być mają przyjmowani bez woli naszej, lub successorów naszych.

2mo. W puł roku po przyjęciu do seminarium powinni będą exercitia spiritualia przez dni ośm odprawić, po których odprawieniu mają poprzysiądz corporaliter w rękę w Bogu Przewielebnego [Jego Mości] x[ie]dza rektora włodzimierskiego na tym, że do zgonu życia mają być w stanie duchownym, nie mają odmieniać nabożeństwa greckiego, ani się oddalać z dyecezyey Włodzimierskiey, nakoniec ani do żadnego zakonu ne defraudetur operariis dioecesis Vladimiriensis, wstępować. Przysięga zaś ta in eum sensum być ma: «Ja, [nomine], przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, w Trojcy Świętey Jedynemu, iż do zgonu życia mego będę w stanie duchownym, y w nim zostając, według przemożenia mego będę się starał o pomnożenie chwały Bożey y jedności świętey roskrzewienie, do nabożeństwa rzymskiego, ani do zakonu żadnego przechodzić y wstępować, a daleko więcej z dyecezyey Włodzimierskiey przenosić się do inney bez wyraźnego, z gwałtownych przyczyn, pasterza mego consensu, nie mam ani powinien być. Na czym jako sprawiedliwie przysięgam: “Tak mi Panie Jezu dopomóż y męka Jego przenaydroższa”». Po tey przysiędze ma wziąć odzienie kleryckie lazuruwego koloru, to jest sutannę y palędrę baiową y inne requisita.

3tio. Przy dokończeniu wakacyi maia wszyscy spólnie osmodniowną odprawic medytacyą, ze wszelką modestyą y przykądnością, po którey maia incumbere naukom ze wszelką czułością, pilnością y trzeźwością, których jezeliby nie zachowali, ale wykroczeni byli, post omnia adhibita corrigendi media, maia bydz od Przewielebnego J[iego Mości] x[ie]dza rektora włodziemskiego wyrzuceni ex seminario, cum scitu jednak nostro, sive successorum nostrorum.

4to. Przewielebny J[iego Mość] x[ia]dz] rektor włodziemski, przed wyisciem z nauk każdego seminarysty rokiem, powinien będzie nas, lub successorów naszych, awizowac de exitu subiecti digni ad excelendam vineam Christi z seminarium, abyśmy wczesnie mogli onemu, juxta proportionem status et doctrinae, mieysce wynalezć pro subsistentia ad vitae eius tempora.

5to. We dni święte uroczystsze. honorowi Chrystusa Pana y Nas[więtzey] Panny ustanowione, tudziez w pierwszą niedzielę każdego miesiaca, wszyscy spowiadać się y kominikowac maia, Służby zaś Bożey codzien wraz z świeckimi studentami sluchać, aby tym sposobem sami do uczęszczania S[więtych] Sakramentów przyzwyczaieni, w duszach potym chrześcyańskich, sobie poruczonych, takowaz wkorzeniali ochotę y gorliwość.

6to. Oprócz nauk łacińskich, maia się cwiczyc w nabożenstwie ruskim, dlatego we dni niedzielne y święte maia y powinni będą u ołtarza wielkiego w komzach, podczas Służb Bożych, ranniej y wielkiej, celebriującym kapłanom assistowac, toz samo y na jutrzniach, y na niesporach czyniac. Ci zaś, którzy Jarmoloia umieć nie będą, koniecznie będą się starali, aby się go należycie przyuczyc mogli. Aby zaś wyszedzsy z nauk, nie byli leniwi circa praedicationem verbi Dei, powinni będą ci, którzy do szkół większych chodzic będą, exorty częste w refektarzu prawic, y kathechizmy we dni niedzielne publicznie w cerkwi, in assistentia Przewielebnego J[iego Mości] x[ie]dza rektora włodziemskiego «ut dignoscat, quid sit laude! quid visuperio dignum!» miewac, w czym strictissime obligatur conscientia onegoż.

7mo. Xiąg poszanowanie, jako to Alwarów, Synonim, Zvaryuszów y innych duchownych, serio poleca się cum intimatione, aby ich nie rzucano, nie darto, ale należycie konserwowano, toz samo rozumiec się ma circa amictus conservationem, owo zgoła zgromadzeni ad seminarium adolentes maia się starać o wszelką modestyą y skromność tak w obycaziach y postępkach, jako w chodzeniu, jedzeniu y conservathey sukien sobie danych.

8vo. Aby wiedzieli alumnowie seminarii Vladimiriensis, co każdego dnia czynic maia, takowa daie się praescriptia na poniedzialek, wtorek, srzodę, piątek y sobotę. Maia ustać o godzinie indispensabiliter czwartey, puł godziny pozwalic się na ubranie się, a puł godziny maia na medytacyey strawic, o piątey maia zasiesć na mieyscach swoich y przez puł trzeci godziny bawic się lub lekcyą, jezeli będą w szkołach wyższych, lub uczeniem się pensow, komponowaniem okkupacyi y innemi szkolnemi zabawami.

Po tym mają puść do szkół y tam aż do dziesiątey godziny równie z drugimi świeckimi studentami trwać, za tym na wysłuchanie Służby Bożey do cerkwi poydą; jeżeli zaś co po Służbie Bożey będzie zbywało czasu do jedynastej godziny, to strawią na uczeniu się pensów. O jedynastej godzinie na obiad iść mają, po obiedzie mają y powinni będą pożytki powiedzieć duszne z ranniej medytacyey przed Przewielebnym J[ego Mością] x[iędзем] rektorem włodzimierskim, lub destynowanym od niego Wielebnym professorem. Po pożytkach pozwala się dla refocillatiew recreatia przez puł godziny, po której, gdy już będzie w puł do pierwszey z południa, koło uczenia się Jarmołoia aż do samey pierwszey zabawić się mają, reszta zaś czasu, która będzie między Jarmołoiem y poyściem do szkół, na zabawach szkolnych strawić się ma. Za tym poydą z drugimi do szkół, ale az post secundum pulsum, aby ante secundum pulsum poszedszy, nie mieli okazyey do swawoli z świeckimi studentami, y tam mają trwać w szkołach aż do godziny czwartey. Po czwartey zaraz koło okkupacyey szkolney zwinąć się mają, resztę na uczeniu się pensów y explikacyi czasu strawią, poki nie będą dzwonkiem wokowani na wieczera, o godzinie zaś szóstej poydą na wieczera, po niey nastąpi recreatia duchowna ze wszelką modestyą y ma trwać do godziny siódmej. O siódmej mają odprawić examen conscientiae z zwyczajnymi modlitwami za różne stany y z mowieniem litanii do Nay[świętszey] Panny, o ósmej zaś godzinie spac wszyscy poydą, bez przeszkody jednego drugiemu y naruszenia zwyczajnego milczenia. We czwartek taż sama dispositia godzin bydź ma, aż do Jarmołoia inclusive, po Jarmołoiu zaś pozwala się recreatia z wyściem w pole do godziny czwartey, a po czwartey znowu wyżey opisane mają reasumi zabawy. W niedzielę, lub inny dzień święty, wstaną o trzeciej godzinie, puł godziny, jako się wyżey rzekło, strawią na ubieraniu się, a puł godziny na medytacyey, zatym udadzą się do cerkwi, y tam bydź mają przez całą jutrznię y Służbę Bożą rannią, po której odprawieniu z studentami świeckimi na congregacyą, po niey na Służbę Bożą wielką y kazanie udadzą się, zatym na obiad, pożytkow duchownych odprawienie, rekreacyą domową, aż do pierwszey godziny. O pierwszey zaś godzinie poydą do cerkwi na kathechizm, a matutores (?) na controversie, po kathechizmie na recreatią, z wyściem w pole do godziny z południa czwartey, po czwartey zaś opisane wyżey, duchowne y szkolne, mają reasumi zabawy.

9no. Do recytowania horarum canonicarum, to jest połunoszcznicy, jutrzni, czasów, wieczerni y powieczerni, wszyscy alumnowie codziennie obligowani są y będą, czasu na to zaraz po medytacyey do szkolnych zabaw naznaczonego, do odmowienia połunoszcznicy, jutrzni, pierwszego, trzeciego y szóstego czasu, z obiednicą, a po obiednich szkołach na odmowienie czasu dziewiątego, wieczerni y powieczerni, uiąwszy.

10mo. Ponieważ duchowny nad alumniami superintendent nie może ustawicznie z nimi in communi siedzieć, mając swoje inne zabawy, przeto Przewielebny J[ego Mość] x[ia]dz rektor włodzimierski z między alumnów stateczniejszego, dowcipniejszego y rzezwiejszego bierze za rewnite-

la, któryby dozierał czułości w uczeniu się pensow y innych obyczajów, y co jest zdrożnego donosił Wielebnemu superintendentowi. Bez którego to rewnitela woli ani piędzą żaden alumnus ex musaeo ruszyć się nie powinien będzie, naznaczenie jednak pokut za excessa nie do rewnitela, ale do Wielebnego superintendenta należeć będzie.

11mo. U stołu podczas obiadu y wieczery lekcyja duchowna przez alumnów alternatą bydź powinna, na której ma się pierwey czytać stoiąc rozdział jeden z Piśma Świętego, a potym żywot tego świętego, który tego dnia przypadnie, lub inna jaka xięga duchowna. We wtorek zaś y we czwartek, po przeczytaniu rozdziału jednego z Piśma Świętego, mają alternatą alumnowie explikować te reguły, które się im na pensa tak tych dni, jako y innych zadadzą, tudzież przeciwko tym regułom dubia zadawać y rozwiązywać podług zwyczajów szkolnych, aby się tym sposobem w nauce alumnowie ćwiczyli. To też osobliwie przestrzegać będzie należało, aby się nie wazyli alumnowie innym językiem, oprócz łacińskiego, między sobą y z świeckimi studentami rozmawiać.

12mo. Te reguły aby się alumnom w lepszą wbiły pamięć, mają bydź in musaeo przybite, y co czwierć roku czytane, a jako nayscisley, quo ad omnia et singula punkta, od wszystkich, nomine excepto, zachowane y obserwowane. [...].

Acta haec sunt in cathedrali ecclesia Vladimiriensi, die decima quinta mensis octobris Anno D[omi]ni 1715.

Архив СПбИИ. Кол. 52 (Павла Доброхотова), оп. 1, ед. хр. 50. Л. 46 об.—48. Оригінал. Рукопис.

Ihor Skochylyas

“VOLODYMYR ATHENS” OF THE XVII – BEGINNING OF THE XVIII CENTURIES: FROM THE CATHEDRAL SCHOOL TO THE EPARCHIAL SEMINARY

The article is devoted to the analysis of the oldest extant program of the seminary education in Ukraine – “Regulae et leges ab alumnis Vladimiriensibus observandae” from 1715. The activity of the cultural and educational centre in Volodymyr-Volynskyy (“Volodymyr Athens”) during the 17th and 18th century illustrates the broader trends in the development of the Kyivan Metropolitanate. The gradual but inevitable confessionalization of the theological education was one of the fundamental traits of both the Uniate and Orthodox Churches. This confessionalization was a part of the process of the ‘re-invention’ and the ‘construction’ by the Ruthenians of the Polish-Lithuanian Commonwealth of their Christian ethos. The religious and partly cultural program of Volodymyr eparchial seminary clearly demonstrates the intensity of the formation of the new confessional model of Slavia Unita in the

Ukrainian-Belorussian lands. This model legitimated the cultural, social, and religious innovations in the Kyivan Uniate Metropolitanate that had been introduced by the Zamoscian Council in 1720. These innovations can be designated as the Ruthenian Uniate Revival. The notion of the Ruthenian Uniate Revival is proposed as a useful analytical concept for the re-consideration of the "Black Legend" Ukrainian past in the period of the Ruin, the comparative analysis of the social and cultural development of the "Uniate Ukraine-Rus" and the Hetmanate (particularly at the time of Ivan Mazepa), and the comparison of the educational models of Kyiv Mohyla Academy and the educational projects of the Uniate Ruthenians.

Володимир Маслійчук

ГРАМОТНІСТЬ ТА РІВЕНЬ ОСВІТИ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ XVII–XVIII ст.: ТВОРЕННЯ ІСТОРИОГРАФІЧНОГО СТЕРЕОТИПУ

Творення національних історій передбачає звертання уваги на мову й освіту. В українській національній історіографії склався стереотип про масову грамотність та високий рівень освіти у XVIII ст. Скасування церковних шкіл та імперські реформи в освітній галузі кінця XVIII ст. сприймаються як великий негатив. Однак українські історики для вивчення проблематики XVIII ст. брали за основу освітній рівень українського населення другої половини XIX ст. й насамперед настанову про репресивну сутність Російської імперії. Історія освіти на українських землях потребує чергового переосмислення й нових досліджень.

Мова й освіта є досить важливими чинниками національних рухів, особливо на просторі «Центрально-Східної Європи». Романтичне світосприймання й творення національних гранднаративів абсолютизує ці чинники. В минулому відшукуються яскраві приклади розвитку шкільництва рідною мовою, виникають цілеспрямовані порівняння з сучасністю, національний діяч прагне через питання освіти донести свої ідеї до широкого загалу¹.

Аксіома національних рухів про негативний вплив імперської влади засвоюється на всіх рівнях національного наративу. В ук-

¹ На жаль, досліджень з даної тематики в українському варіанті обмаль. Див.: Побірченко Н. С. *Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття)*. К., 2002.